

ISTORIJS IR PILIETIŠKUMO PAMOKOS

Ozolas, Romualdas. *Žvaigždės blėsta auštant: sugyvenimai, arba 1987–1990 metų dienoraščių puslapiai*. Vilnius: Vaga, 2007, 572 p.

Pakeliui į Lietuvos Sąjūdžio 20 metų jubiliejų pasirodė dar viena Romualdo Ozolo dienoraščių knyga. Buvusio LKP CK nario, „Minties“ leidyklos redaktoriaus pavaduotojo, aktyvaus Sąjūdžio iniciatyvinės grupės nario, „Atgimimo“ redaktoriaus, filosofo, visuomenės veikėjo leidinys – unikalus šaltinis moderniosios Lietuvos istorijos tyrinėtojams. Šiuos dienoraščius autorius vadina buitinais, o gilesnių pasvarstymų „metafizinius“ užrašus išleido knygoje „Supratimai“¹.

1987–1990 m. buvo ypatingi Lietuvai. Mūsų šalyje, tautoje, pagaliau, mūsų bendroje sąmonėje įvyko esminiai lūžiai, kurie pakreipė istoriją kita linkme. Tapome savimi, tapome autentiški ir įdomūs – senoji karta atsikratė baimės pančių, o jaunoji išmoko pirmąsias laisvės pamokas. Disidentai, ilgai buvę viešojo sovietinio gyvenimo marginalija ir valdžios nekenčiamu priešu, tapo raugu, o susikūręs Sąjūdis – tautos avangardu. Ozolas pasakoja apie šituos įvykius iš buitinės, kasdienės egzistencijos pusės.

Kadangi leidinio autorius yra filosofas, iškart reikėtų pastebėti dar vieną dalyką. Jei sovietinėje Estijoje gorbačiovinę pertvarką padiktavo estų komunistų partijos viršūnės, Latvijos fronte bent pradžioje buvo aktyvesni žurnalistai, tai Lietuvoje tarp aktyviausių Sąjūdžio veikėjų nemažai filosofų: R. Ozolas, B. Genzelis, J. Minkevičius, J. Bulovas, A. Juozaitis, B. Kuzmickas, V. Radžvilas ir kt. Vieni istorikai bando tokį filosofų aktyvumą sieti su E. Meškausko neformalia filosofijos mokykla Vilniaus V. Kapsuko universitete. Kiti mano, kad filosofai dėl marksistinės ideologijos, mokslininko statuso turėjo tam tikrą autonomiją nuo režimo. Tačiau vis dėlto reikėtų

¹ Ozolas R. *Supratimai*. Vilnius, 2007.

priminti ir pačią filosofijos prigimtį, kuri turėjo skatinti mąstytojus tam tikru būdu pradėti veikti. Antikinių Atėnų patirtis, Sokrato mirtis parodė, kad demokratija ir filosofija yra susipynę dalykai. Tad bet kokią filosofiją galima vadinti politine, nes viena iš svarbiausių filosofavimo sąlygų yra vieša erdvė: laisvė mąstyti ir savo mintis viešai išsakyti bendrapiliečiams. Skaitant filosofo Ozolo dienoraščius, apmąstant to meto Lietuvos žmonių nuotaikas ir mintis, peršasi įkyri mintis, kad Lietuva 1987–1990 m. buvo tikri Šiaurės Atėnai. Diskusijos iš uždarytų kambarių, kur nuo saugumo slapstėsi mokslo ir kultūros veikėjai, buvo perkeltos į gatves ir aikštes. Totalitarinio režimo baimės pančiai buvo sutraukti ir visi, kurie vienaip ar kitaip įsitraukė į Sąjūdžio veiklą, tapo herojais – „žvaigždėmis“. Nepaisant kokia buvo šitų herojų praeitis ir kokiais keliais jie pasuko iškovojus nepriklausomybę, Lietuva tuo metu buvo Šiaurės Atėnai: kas norėjo pamatyti gyvą Sokratą, Periklą ar Temistoklį, galėjo tai padaryti – 1987 m. rugpjūčio 23 d. prie A. Mickevičiaus paminklo, 1989 m. rugpjūčio 23 d. Vingio parke ar 1990 m. kovo 11 d. AT rūmuose ar kitomis progomis. Apskritai prisimenant tuos įvykius, turbūt visus metus reiktų paskelbti atmintiniais. Bet kokia tais metais fiksuota detalė, įvykis, žmogus ar mintis dienoraštyje šiandien virto istorija (aišku, jei tai nebuvo taisyta atgaline data). Pabudusi visuomenė skubėjo pastatyti tai, apie ką buvo svajojama, už ką buvo kentėta ir kas buvo viešai prarasta ne vieną dešimtmetį.

Kiek objektyvios ir naudingos informacijos iš tokio dienoraščio gali tikėtis istorikas? Kiek ta subjektyviai fiksuota informacija būtų patikima? Galėčiau pastebėti, kad skaitant Ozolo dienoraščio puslapius turbūt labiausiai reiktų pasitikėti tuometinės tikrovės pateikimu, kai autorius aprašo įvykius nedelsdamas, kur nėra pateikta abstrakčių apibendrinimų bei vertinimų, iškrintančių iš aprašomo konteksto. Kita vertus, dienoraščio tekste yra tokių vietų, kur įvykių srautas nukertamas aiškiais politologiniais, futurologiniais autoriaus vertinimų inkliuzais, iškrintančiais iš bendro aprašymo². Tuomet abejonė, kad toks įrašas galėjo atsirasti ir vėliau, labai sustiprėja.

Knygoje aiškiai atsiskleidžia Sąjūdžio organizatorių, iniciatyvinės grupės vidinis vaizdas – Sąjūdžio „virtuvė“. Kartu galima pastebėti, kurie dalykai vienu ar kitu atveju buvo labiau aktualūs ir sprendžiami, kaip buvo siekiama išvengti konfrontacijos su LTSR valdžia, Centro komitetu, kaip išsiskirdavo požiūriai ir nuotaikos organizuojant vieną arba kitą renginį. Sąjūdžiui įsitvirtinus ir tapus žinomu visuomenėje reikėjo ganėtinai daug pastangų, kad išlaviruotų tarp radikaliau nusiteikusių narių pozicijų, tokių kaip A. Juozaitis, A. Medalinskas, Z. Vaišvila arba atstovų iš Kauno, o kitoje pusėje – partijos nomenklatūros su R. Songaila, L. Šepečiu, A. Brazausku, V. Astrausku priešakyje.

Skaitytojas gali susipažinti su jau žinomais Sąjūdžio veikėjų psichologiniais portretais ir galbūt suprasti, jog bet kuri visuomeninė ar politinė organizacija turi būti

² Ozolas R. *Žvaigždės blėsta auštant. Sugyvenimai, arba 1987–1990 metų dienoraščių puslapiai*. Vilnius, 2007, p. 83, 152, 260.

pajėgi įveikti atskirų narių individualias savybes, kad pasiektų bendrus tikslus. Ypač daug rašoma apie A. Juozaičio, V. Landsbergio, V. Petkevičiaus nuostatas bei jų elgesį, kitų to meto veikėjų pozicijas ir charakterio ypatumus, kurie lėmė ir šio visuomeninio judėjimo kryptį. Atskleidžiama susidariusi įtampa tarp minėtų asmenybių ir kitų Sąjūdžio narių, tai rodo, kad dainuojančios revoliucijos viduje po gražių minėjimų ir kalbų buvo nemažai nesutarimų, nepasitikėjimo vienu kitais, baimintasi susiskaldymo³. Kad šie ir kiti asmenys aprašomi tarsi pro padidinamąjį stiklą, lėmė gana artimi autoriaus ryšiai su jais dirbant tą patį visuomeninį darbą.

Galima rasti įdomių detalių ir apie Šepečio, Brazausko bendravimą su atskirais Sąjūdžio nariais. Dėl šių žinomų veikėjų asmeninių nuostatų, minčių, elgesio paviešinimo Ozolas iš karto atsiprašo knygos įvade, nors, kita vertus, jis pastebi, kad dienoraštyje nevengė vadinti žmones vardais ir pavardėmis, nes jie buvo ne mažiau už patį autorių savo aplinkai atsakingi ir dėl to sąmoningai rinkosi vienokią ar kitokią elgseną, gyvenimo būdą tais visuomenės kaitos metais⁴. Vis dėlto pavardžių ir vardų vartoseną Ozolo knygoje kelia tam tikrą maišatį. Kai tekste lieka tik vardai arba tik pavardės, skaitytojui gali būti sunku atskirti bendrapavardžius: Gintarą Songailą ir Ringaudą Songailą – Sąjūdžio veikėją ir LKP CK pirmąjį sekretorių – dėl to klaidingai suvokti turinio prasmę.

Dienoraščiai, be abejo, neišvengiamai eksponuoja asmeninį autoriaus gyvenimą, vidines nuostatas ir vertybes, visus jo psichologijos aspektus. Ozolo raštuose atsiskleidžia žmogus, kuris didesnę savo gyvenimo laiką atiduoda kitiems, visuomeninei veiklai, knygų leidybai, o šeimos reikalus dažnai nustumia į antrą planą. Žmogus, kuriam arbatos puodelis, pabėgiojimas ryte po Taurakalnį kelia naujas kūrybos ir veiklos idėjas; žmogus, kuris mieliau renkasi pusdienį praleisti su „Žinijos“ paskaitų lankytojais atokiame Lietuvos miestelyje, kuris per 10 dienų sugeba pabendrauti su 100 žmonių, ir visa tai daro ne dėl asmeninių, o dėl visuomeninių, tautinių paskatų. Tai žmogus, kuriam svarbi Lietuvos ekologija, paminklosauga, naujų švietimo programų kūrimas ir pilietinių demonstracijų bei streikų organizavimas – tai pastangos apsaugoti namą Vilniuje, „Tilto 6“, Ignalinos „gyvybės žiedas“ ir politizuoti „Anties“ koncertai.

Pagaliau šiuose raštuose atsiskleidžia žmogus, kuris neformaliuose intelektualų klubuose jaučiasi kaip ir masiniuose mitinguose: įsiklausydamas į kiekvieno pasisakančiojo mintis, kritiškai vertindamas savo žodžius, reaguojantis į kitų pastabas, yra tikrai neeilinė asmenybė – *spiritus movens*! Jei būtų galimybė paskaityti Ozolo bendražygių dienoraščius, tikriausiai pamatytume labai panašią minčių, siekių ir veiklos panoramą. Turbūt kitaip ir būti negalėjo, kad Sąjūdį būtų įkūrę neformalūs „cėkašniukų“ medžiotojų klubai ar taurelę mėgstantys pakilnoti kolūkių pirmininkai ir rajonų sekretoriai. Tokio masto visuomeninį, socialinį Lietuvos judėjimą, vėliau virtusį vals-

³ Ibid., p. 516.

⁴ Ibid., p. 5.

tybės nepriklausomybės atkūrimo pagrindiniu veiksmu, galėjo veikti tik stiprios, savo asmeninio gyvenimo, o neretai ir sveikatos netausojančios dėl bendrųjų visuomenės siekių asmenybės⁵.

Manau, kad galėtume sutikti su Ozolo mintimi, kad aprašomas laikotarpis – tai Lietuvos visuomenės gimimas byrančio sovietinio režimo sąlygomis. Tokios laisvos visuomenės vaizdą autorius pirmąkart fiksuoja aprašydamas 1988 m. birželio 24 d. per Sąjūdžio mitingą, skirtą palydėti delegatus į TSKP XIX konferenciją⁶. Viena vertus, galima pastebėti sovietinės valdžios narių nepasitikėjimą žmonėmis ir abejojimą Sąjūdžio narių organizaciniais gebėjimais kontroliuoti minią. Kita vertus, toks pirmas masinis renginys visgi turėjo pavykti ir duoti pradžią gimti kažkam daugiau. Kažkam daugiau – pasak autoriaus, gimti Lietuvos visuomenei. Tąkart susirinkę tūkstančiai Lietuvos žmonių galėjo pasijusti esą piliečiai, nors ne savo išrinktos, svetimos valdžios, bet vis dėlto – savo valstybės piliečiai. Dienoraštis aiškiai perteikia naujo visuomeninio tapsmo pojūtį. Autorius aprašo savo jausmus, per kuriuos galima patirti objektyvios tikrovės subjektyvųjį atgarsį. Galima suprasti, kaip tokiais momentais bet kuris individas gali tapti savo ir savo tautos istorijos kūrėju bei sergėtoju. O tai jau yra vakarietiška, atėnietiška visuomenės ir individo samprata.

Knygoje galima rasti ir kitų įvykių aprašymus: 1987 m. lapkričio 27 d. pokalbis apie kultūros paminklus Mokslų akademijos salėje, kur pateiktos skirtingos intelektualų reakcijos į pirmą kartą viešai iškeltą A. Terlecko klausimą apie Vasario 16-ąją; Sąjūdžio įsteigimas 1988 m. birželio 3 d. sausakimšoje Mokslų akademijos salėje; birželio 29 d. piketas prie Eltos pastato; TSKP XIX konferencijos delegatų sutikimas liepos 9 d. masiniame mitinge Vingio parke, kur buvo pateikta Sąjūdžio programa, nepabijota viešai iškelti trispalves; 1988 m. rugpjūčio 23 d. mitingo Ribbentropo ir Molotovo paktui pasmerkti organizavimo peripetijas ir paties mitingo eigą; 1989 m. vasario 16 d. minėjimo organizacinius niuansus ir priimtos Lietuvos Sąjūdžio Seimo deklaracijos amžininkų vertinimus.

Deja, knygoje nerasime svarbių 1988 m. rugsėjo 28 d. įvykių ir R. Songailos atstatydinimo, Sąjūdžio suvažiavimo, 1989 m. deputatų rinkimų į TSRS AT, LKP atsisiskyrimo nuo TSKP, pagaliau 1990 m. deputatų rinkimų į LTSR AT aprašymų ir vertinimų. Veltui ieškosite Ozolo užrašuose Sąjūdžio struktūros – ko šio laikotarpio tyrinėtojams labiausiai norėtųsi rasti. Tiesa, galima rasti kitų detalių apie „Sąjūdžio žinių“, „Atgimimo“ leidybos ir redaktorių darbą, papildomus rinkimus į LTSR AT 1989 m. kovą, Baltijos asamblėjos veiklą 1989 m. gegužę, Sąjūdžio narių ir Lietuvos TSKP delegatų nuostatą į TSKP CK, Gorbačiovo reakciją į Baltijos kelią ir tautų apsisprendimo teises, pilietybės ir rinkimų įstatymų svarstymo Sąjūdžio Seime 1989 m. rudenį peripetijas. Yra užfiksuota ir juokingų istorijų: kaip A. Juozaitis buvo peikia-

⁵ Ibid., p. 231, 261.

⁶ Ibid., p. 270.

mas kitų sąjūdiečių dėl karštakošiškumo ir neapdairaus žodžių vartojimo mitinguose⁷; kaip LTSR valdžia vietoj mitingo Gedimino aikštėje leidžia jį organizuoti Vingio parke ir, suteikusi leidimą pranešti apie tai per televiziją, pirmą kartą „sovietinę“ liaudį V. Landsbergio lūpomis pakviečia melstis⁸.

Dar prieš Sąjūdžio pradžią, gorbaciovinės pertvarkos metais buvo keliami įvairūs visuomeninio judėjimo tikslai: paminklosauginiai, ekologiniai, paveldosaugos ir kiti. Kai buvo diskutuojama apie galimą Lietuvos savarankiškumą, – o įsikūrus Sąjūdžiui apie tai kalbėti reikėjo būtinai, – tuomet vartoti įvairūs terminai: *demokratija, suverenitetas, ekonominis savarankiškumas, tautos apsisprendimas*. Apie šias sąvokas autorius dienoraštyje nuolat diskutuoja.

Po 1989 m. vasario 16 d. ir po rinkimų į TSRS AT, kai Sąjūdžio atstovai laimėjo daugumą vietų, Ozolo dienoraščiuose galime atrasti ir daugiau diskusijų bei asmeninių pasamprotavimų apie šalies nepriklausomybę. Akivaizdu, jog kalbėjimas už TSRS ir socializmą ar prieš tebuvo tik žodžių žongliravimas, o tikrasis tikslas vis labiau aiškėjo, buvo laukiama tinkamo momento, kada jį paskelbti ir koku būdu tai padaryti. Klausimai, susiję su „nepriklausomybės“ terminija ir retorika, buvo nuolat keliami tiek dėl politinių priežasčių, vengiant tiesioginės konfrontacijos su Maskva, tiek dėl socialinių, norint išsaugoti Lietuvos žmonių pasitikėjimą⁹. Buvo aišku, kad LLL diskursas ir beatodairiška konfrontacija oficialios LTSR ar TSRS valdžios atžvilgiu esminių pasikeitimų laisvėjimo kelyje neatneš. Todėl skaitant „Sugyvenimus“ išryškėja, kad ir pats Ozolas tuo metu laikėsi pozicijos, kuri, viena vertus, amortizavo radikalius lietuvių siekius kovoti už Lietuvos nepriklausomybę nevengiant konfrontacijos su valdžia, kita vertus, darė spaudimą LKP CK, TSKP CK ir Gorbačioviui dėl reformų, tautinių, ekonominių problemų Lietuvoje ir galiausiai dėl tautos apsisprendimo teisės būti nuo nieko nepriklausomai.

Žinia, kad į Sąjūdį galima žiūrėti bei jį tyrinėti dvejopai: ir kaip visuomeninį judėjimą, ir kaip politinę organizaciją. Ozolo dienoraščiai turbūt geriausiai atspindi pirmąjį Lietuvos Sąjūdžio aspektą. Todėl, kad šioje knygoje, kaip ir būdinga bet kuriam dienoraščiui, pateikta labai daug asmeninių autoriaus pastebėjimų, vertinimų ir aprašymų, Sąjūdžio veiklos ir organizavimo ypatumų. Daug subjektyvumo, bet tai – Lietuvos ir lietuvių tautos istorijos dalis. Istorikai atsirinks tai, kas jiems naudinga ir svarbu. Lietuvos žmonėms suteiks vertingų demokratijos ir pilietiškumo pamokų. Jei kada nors būtų lemta mūsų visuomenei vaduotis iš tironijos, ši knyga būtų labai geras laisvės vadovėlis „sau pačiam“.

Aurimas Šukys

⁷ Ibid., p. 321.

⁸ Ibid., p. 334.

⁹ Ibid., p. 319, 406, 417, 501.